

JAN SLAVÍK

- Narodil se 25. března 1885 ve Šlapanicích u Slaného, sedlácká rodina
- Studuje na gymnáziu ve Slaném. Po absolvování se roku 1903 stává posluchačem historie na UK v Praze. Zde jsou jeho učiteli Josef Pekař, Jaroslav Goll, příležitostně také T.G. Masaryk aj. Hodně navštěvoval hlavně přednášky Josefa Pekaře a Jaroslava Bidla. Slavík zažil konec Gollova univerzitního působení, právě po Slavíkově rigorózu se Goll vzdal univerzitního místa. Slavík později vzpomíná na Pekaře a Masaryka jako na odlišné typy učitelů: „*Masaryk byl střízlivý vypravěč, který působil pouze tím, co říkal. To znamenalo, že měl úspěch u studentů, kteří už něco znali. Přicházející nováčkové bývali v prvních hodinách zklamáni a musili si na chladného řečníka zvykat. Naproti tomu Pekař byl obdařen nenapodobitelným uměním rychle se vkrádat do duší zvláštním kouzlem řečnického umění. Bylo to brzy útočící rozhorlení, brzy elegický povzdech, že věci dopadly tak a ne jinak.*“
- Od počátku projevoval velký zájem o filozofii, Schopenhauer, ovšem i český pozitivismus.
- Po doktorátu asistentem Historického semináře, zároveň však začíná učit na střední škole. Přispívá referáty do ČČH
- Od roku 1913 působí jako profesor na reálce na Kladně. Zde se taky poprvé setkává se zprávami o revoluci v Rusku. V prvním článku, který revoluci věnoval, připomněl děkabristy a blížící se 100 let výročí jejich povstání. Slavík přiznal, že v této době ještě neznal jediný Leninův spis. V letech 1919 a 1920 se střetl s prvními náznaky bolševismu na českém území – na Kladno se z Ruska vrátil tehdy neznámý Antonín Zápotocký. Slavík otevřeně vystoupil proti kladenským komunistům.
- V roce 1921 uveřejnil Slavík recenzi publikace P. N. Miljukova: Dějiny ruské revoluce, v níž nepřímo ocenil ruskou revoluci jako počátek nové epochy světových dějin. Když pak následně v recenzi odmítl knihu K. Kramáře Ruská krise, získal mezi českými historiky a publicisty pověst bolševika. Když ale v roce 1927 vydal publikaci Smysl ruské revoluce, naopak pokládán za konzervativního kritika bolševismu.
- Od roku 1925 působí jako redaktor obnoveného Slovanského přehledu, od roku 1928 v čele Ruského zahraničního historického archivu. Slavík ke svému působení zde poznamenal: „*Tak dostal jsem se k možnosti studia ruských a slovanských dějin, jaké nikdy žádný český universitní profesor neměl...Po čase se stávalo, že dávali si do archivu jako dočasné depoty své dokumenty i bolševici, tj. bolševičtí opozičníci, kteří uhýbali před despotickou rukou Stalinovou za hranice. Než byly přijaty, měl jsem možnost či vlastně povinnost dokumenty prohlédnouti...Byla to opravdová okénka do sporů v bolševické straně.*“ Slavík dokonce uvedl svou výhodnou pozici v RZHA jako důvod, proč se nakonec nerozhodl pro univerzitní dráhu v Brně nebo Bratislavě. Archiv bezkonkurenčním zdrojem materiálu, a to v celoevropském kontextu. Některé prameny zde uložené vydal Slavík i v samostatných, dodnes dobře použitelných edicích (“*Ruská revoluce březnová ve vzpomínkách účastníků*“ - 1930, “*Ruská revoluce listopadová ve vzpomínkách účastníků*“ – 1931 a “*Listy carských manželů z let válečných*“ – 1933). Osudy Slavíka - historika ruské revoluce a osudy RZHA jsou

těsně spjaty. Marně historik protestoval na sklonku roku 1938 proti podřazení instituce pod ministerstvo vnitra. Sám byl donucen se místa v čele archivu vzdát – tato „vědecká pohroma“ byla symbolicky zpečetěna 16. března 1939 odevzdáním klíčů. Skutečnou ranou pro Slavíka bylo pak darování archivu Sovětskému svazu roku 1945.

- Vždy je třeba rozlišovat Slavíka jako historika ruské revoluce a historika českých dějin (Slavíkovy spisy „Husitská revoluce“, „Vznik českého národa“ aj.). Pro širší veřejnost zřejmě zůstal známějším právě jako historik českých dějin. Z jednoduchého důvodu – zde se Slavík projevil jako velký kritik historické práce a jako teoretik dějepiscectví. Teoretik velikosti, kterou české prostředí dlouho nepoznalo. Slavík byl celý život velmi kritický vůči oficiální podobě historické vědy. *„Nemám úctu k univerzitní vědě, zejména k historii, jak se pěstuje. Věda musí pokračovati, vykřikují učení pánové, ale první co vyžadují, je vynášení a uznávání jejich práce.“* Nepřekvapuje tedy, jak výraznou roli hraje v celku autorova myšlení právě jeho diskuse s Josefem Pekařem, která se rozvíjela v druhé polovině 20. a první polovině 30. let. Diskuse Slavík – Pekař je druhou linií sporu o smysl českých dějin a jednou z mála metodologických debat v českém prostředí.
- **Podstatným pro nás je, že metodologické závěry, k nimž Slavík docházel na poli českých dějin, se staly inspirací i pro jeho „psaní“ o ruské revoluci.** Co byly tedy dle Slavíka hlavní nedostatky české historické vědy v meziválečném období? Na co si historik dle něj musí dávat především pozor?
  - a) Slavík zdůrazňuje, že neexistuje absolutní objektivita historického poznání - je vždy poznáním pod určitým subjektivním úhlem, hlediskem. Tento subjektivismus přitom nelze odstranit – falešné je přesvědčení historiků, že vytvoří skutečně objektivní obraz dějin, vyhnou-li se jakýmkoli soudům, či omezí-li se na prosté vyčerpávající konstatování faktů. Historik vždy vnáší do výzkumu svou osobu, minimálně už tím, že jej něco vede k výběru tématu a pramenů. Počet historických pramenů je nekonečný, je nutno z něj vybírat.
  - b) Slavík poukazoval na to, že nelze očekávat vytvoření konečného a definitivně platného pojetí určité dějinné události či epochy – ani pokud by byly prozkoumány a zpracovány všechny dostupné a zachované prameny.
  - c) Není možné se domnívat, že každý odhalený historický fakt nám představuje skutečnou minulost. Za největší chybu označoval: *„...představu minulosti v podobě filmu, který proběhl a který by bylo možno sestavit, kdyby bylo absolutní množství zpráv, jež by všechny události věrně zachycovaly.“*
  - d) Čistota historických pojmů: nelze například užít termín národ pro etnikum ve 14. i v 19. století. Obdobně pokud se hovoří o revoluci, musíme znát její teorii – fáze, vývoj, příčiny v souvislosti s hospodářským a sociálním vývojem
  - e) Slavík požaduje sociologičtější přístup k dějinám – dějiny společenských institucí, právních vztahů
  - f) Ze sociologického přístupu pramení i Slavíkova snaha hledat zákonitosti dějin: Slavík jednoznačně nachází v dějinách projevy společenských zákonitostí – v žádném případě se však nejedná o obecné zákony, které stojí například v

základech věd přírodních. Přesto existují ve sféře společnosti a jejího vývoje prvky, které „podléhají zákonitosti, právě proto, že se opakují, byť ne tak doslovně jako ve fyzice.“ Lze se jejich poznání dobrat metodou empirické komparace jednotlivých sociálně-historických jevů, nikoli tedy pouhou abstrakcí.

- Problém revoluce u Slavíka: centrální téma – husitská revoluce, ruská revoluce. Co je vlastně Slavíkovi revolucí? „*Revoluce je bojem za novou ideu...*“, je to „*společenský proces násilnické řešení krizí nejrůznějšího řádu.*“ Jejimi podstatnými znaky je rychlost a násilnost, je katalyzátorem dějinného vývoje, který sama urychluje. Je to jev přirozený. Je důsledkem hlubších a dlouhodobých procesů – společenských, ekonomických, není výsledkem dějinné náhody.
- Slavík pokládal revoluci za velmi složitý dějinný jev, který historikům přináší nejen problém pro jejich zkoumání: nelze ji proto hodnotit jen z ní samotné, dle původního programu revolucionářů. Naopak je třeba brát zřetel na následný i předcházející vývoj a neopomíjet tak i „ideální“ výsledky a důsledky revolucí – sem patří již samotný fakt, že národ revoluci prodělal, stejně tak moment, že je nezanedbatelný vliv radikálních událostí na vzrůst občanského sebevědomí či národního vědomí, které se dostávají jako následek „*nadšení pro stejnou ideu*“.
- Hlavní role: historik ruské revoluce. První Slavíkovou samostatnou knihou jsou „*Kapitoly o Leninovi*“ z roku 1924. Spis pro Slavíkovu tvorbu dost typický: především formou – sbírka publicistických článků. A také reakcí kritiků – Slavík opakovaně napadán jako příznivec bolševiků i jako konzervativní odpůrce bolševismu. Rok 1927: dva zásadní spisy: *Smysl ruské revoluce* a *Základy carismu*. 1932: kontroverzní publikace *Bolševismus v přerodu*. Vrcholem autorova bádání v oblasti nejnovějších ruských dějin jsou dvě monografie z let 1934-1935: *Lenin* (1934) a *Leninova vláda 1917 – 1924* (1935). Dále řada brožur a především publicistických a odborných článků (Národní osvobození, Sobota, Slovanský přehled).
- Druhá světová válka: Slavík v nuceném umlčení, ale nezatčen. Pokračuje v „psaní do šuplíku“.
- Meziobdobí let 1945-1948 bylo už příliš krátké na to, aby Slavík mohl publikovat novou závažnější studii z dějin ruské revoluce. Svou roli jistě sehrála jeho momentální soustředěnost na starší české dějiny (viz práce *Vznik českého národa I, II*). Především se však projevila změněná mocensko-politická konstelace. Autor alespoň pokračoval ve své publicistice, nyní hlavně na stránkách týdeníku *Svobodný zítřek*. V hlavních rysech nezměněná tendence jeho statí se však stávala dobově neúnosnou. Slavík byl v obnovené republice pro mnohé kruhy persona non grata. Pronásledován jako znalec sovětské skutečnosti na stránkách *Rudého práva*, *Tvorby* aj. Útoky zvláště zesilují roku 1947, kdy Slavík vystoupil s odvážným referátem na II. sjezdu československých historiků.
- Únor 1948: Slavík zatčen, ale po několika měsících propuštěn. Odsunut ale plně z veřejného života. Nadále psal soukromé poznámky, několikrát adresoval např. stížnosti ČSAV ohledně nových historických prací. Vůči režimu a soudobé historiografii velmi kritický.

Jan Slavík a ruská revoluce

- Charakteristický důsledně kritický styl práce. Především však bezkonkurenční přehled v pramenech, bolševickém tisku, spisech Lenina, Stalina aj. Znovu je třeba připomenout význam Ruského zahraničního historického archivu.
- Slavíkovy práce z ruských dějin jsou ve své většině jednoznačným vyjádřením úcty k historickým faktům. Tento jejich charakter však paradoxně vedl k tomu, že mu bylo vytýkáno, co sám kritizoval jako jeden ze zásadních historiografických prohřešků. Jeho díla byla totiž některými odpůrci chápána jako suchá, akademická historie, bez smyslu pro život a přítomnost – tedy jako klasický příklad historie pro historii.
- Klíčové Slavíkovo přesvědčení o kontinuitě ruských dějin. Četné omyly a nepochopení současných událostí, tvrdí Slavík, mají své kořeny právě v neznalosti předchozího ruského vývoje. Pouze člověk, který zná despotii a útlak carismu, stejně jako jeho kořeny a původ, může pochopit sovětské “volby” do Nejvyšší rady sovětů i přes jejich zjevnou nedemokratičnost jako pokrok. Pouze při vědomí kontinuity dějinného vývoje lze v Rusku docenit zjevy, které jsou ve zbytku Evropy již překonané.
- Přesvědčení Slavíkovo, že k ruské revoluci je třeba přistupovat „sociologicky“: tedy vnímat události z dlouhodobé perspektivy, vyjasnit si podstatu carismu, ekonomicko-sociální jevy 19. století atd.
- Rusko je dle Slavíka bezesporu součástí evropské civilizace (zde se viditelně Slavík shoduje s Masarykem, na kterého se ostatně v celém svém díle opakovaně odvolává), ale současně existují i specifické rysy ruských dějin. Především je to zaostalost: *„Až do Petra Rusko při veškerém svém vývoji nedostalo se přes primitivní feudalismus, jaký nacházíme na západě kolem roku tisícího. Země ovládána jest šlechtou, která tvoří státečky ve státě, do nichž ústřední moc, ..., málo zasahá.“* Na počátku 20. století je Rusko několik desetiletí pozadu za Evropou. Nejvýraznějším specifikem ruských dějin je pak jednoznačně samotný carismus. *„Ruský carismus je mi zjevem po výtce ruským, feudalismem, který cestou zcela přirozenou vznikl pod vlivem politicko-geografického rozvoje říše. Je to výplod nesmírného rozmachu teritoriálního, jemuž nepostačil rozvoj administrativy.“* Trvalá expanze ruského státu byla rychlejší než konsolidace území, nevzniká klíčová síť měst, slabě osídlená území jsou civilizačně zaostalá.
- Obdobně jako Masaryk Slavík poukazoval na údajnou existenci specifických duševních charakteristik ruského obyvatelstva. Především pak na mesianismus jako projev zaostalosti a bídy. Zaostalost zde kontrastuje s vírou, že v Rusku lze uskutečnit to, co ve vyspělejší Evropě je jen iluzí a snem – právě v tomto ohledu jsou bolševici Slavíkovi nemenšími mesianisty, než jimi byli například slavjanofilové. Proto také popularita marxismu, který má obdobně optimisticko-spasitelský charakter. Vedle mesianismu také radikalita, která má obdobně kořeny v zaostalosti poměrů.
- Lenin: Slavík jednoznačně nejlepším znalcem Leninova myšlení a tvorby na českém území, jako první u nás citoval a kriticky zhodnotil všechny Leninovy práce, korespondenci, projevy. Dokonalý znalec Leninovy osobnosti a především jeho

myšlení. Lenina pokládal za klíčovou osobnost pro ruskou revoluci. Zřejmě by přišla i bez něj, ale ve zcela jiné podobě a později. Slavíkův Lenin je v první řadě klasickým příkladem ruských revolucionářů. „*Leninova osobnost překvapuje řadou čistě ruských rysů. Vane z ní duch ruských náboženských sekt i opravdovost ruské literatury.*“ Lenin je charakteristickým příkladem mesianismu a radikalismu jako specificky ruských duševních dispozic. Lenin je dle Slavíka dogmatik, sektář. Při diskusi nikdy nenapíše o svých protivnících, že se mýlí, ale že jsou nepřátelé, zločinci, zrádci. Charakteristický způsob, jakým se staví k Marxovi. Na straně jedné Lenin přijímá Marxe dogmaticky. Na druhou stranu je ochoten kdykoliv Marxe opustit, když jde o jeho vlastní politický úspěch. Marx hraje v ruské revoluci spíše úlohu nástroje.

- Všechna uvedená negativa Leninovy osobnosti jsou však dle Jana Slavíka ve skutečnosti důvodem Leninova úspěchu: to, že nejednal jako západoevropský politik jej v ruském prostředí favorizovalo. Rozhodnutí vytvořit bolševickou stranu jako úzkou skupinu profesionálních revolucionářů bylo pro úspěch klíčové.
- Krize carismu: Slavík poukazoval na řadu problémů – konflikt mezi absolutismem a nastupujícím kapitalismem, slabá střední vrstva, byrokracie td. Mikuláš II. naopak velkou roli jako osobnost nehraje, byl zcela průměrným panovníkem.
- Únorová revoluce byla spontánním aktem. Listopadový převrat (dle Slavíka je užít tohoto termínu) byla akce předem přesně připravená – což zakládá v očích českého historika důležitou odlišnost revoluce ruské a francouzské. Prozatímní vláda selhala, protože se snažila být demokratickým zřízením v zemi, která měla pro demokracii minimum předpokladů. Předběhla svou dobu, míní Slavík.
- Vlastní převzetí vlády v zemi nebylo Leninovi, zdůrazňuje Slavík, konečným cílem. Sledoval primárně revoluci celoevropskou. Lenin neustále doufal, že revoluce v Evropě přichází – pokládal to zprvu za nezbytný předpoklad udržení samotné revoluce ruské (snaha dostat alespoň částečně Marxově teorii). Na západě však dle Slavíka chyběly tři základní věci, jež umožnily v Rusku Leninovo vítězství: 1. nepatrná (kvalitou i kvantitou) vrstva buržoasie, 2. ohromná, pasivní a materiálními hesly získatelná masa venkovského obyvatelstva, 3. ukázněná, dlouhá léta cvičená skupina řemeslných revolucionářů. Západní Evropa byla jednoduše vývojově dále – přijetí bolševického modelu by bylo dějinným regresem. Lenin tedy dochází k teoretickému obratu – přibližně v roce 1921. Rusko se v jeho myšlení stává vyvolenou zemí, která bude ukazovat proletariátu světa revoluční cestu. Má být zásobárnou revoluce, kterou je třeba udržet.
- Bolševická vláda jako typ státní moci: Slavík opakovaně zdůrazňoval, že bolševismus má s carismem mnoho společného. Je to nutnost, protože nikde nelze od základů přeměnit státní systém během několika měsíců. Bolševismus vyrůstá z ruských specifik a ruských dějin. Bolševismus proto přebral celou řadu znaků carismu: shodnou byla cenzura, policejní režim, despotické prvky atd.
- Slavík však samozřejmě přiznává, že bolševismus přinesl do ruského prostředí i řadu „novinek“: historik tak například zdůraznil rozhodující moment vytvoření Politbyra jako kroku k oligarchii – tedy vládě avantgardy proletariátu nad proletariátem, tonoucím v moři selského lidu. Velmi dobře postřehl, že ona tak často proklamovaná diktatura proletariátu je ve skutečnosti „*diktaturou nad proletariátem.*“ O socialismus

rozhodně v Rusku nejde. Ve 30. letech jako jeden z prvních v českém prostředí Slavík poukazoval na zřetelné znaky otrocké vězeňské práce a Stalinův teror. Částečně kriticky dokázal zhodnotit i Moskevské procesy druhé poloviny 30. let.

- Stalin: Slavík jednoznačně nepovažoval Stalina za nejvěrnějšího žáka či stoupence Leninova – dokonce ani za osobnost, která by byla předurčena svými intelektuálními schopnostmi jako nejvhodnější Leninův nástupce. Měl však cit pro to, kdy opustit teorii ve prospěch praxe. Slavík opakovaně upomínal na Stalinovo opuštění Leninových myšlenek. Kolektivizaci a industrializaci Slavík pokládal jednak za pokus hospodářsky dohnat západní Evropu, jednak za pokus upevnit pozice bolševické strany v zemi. Opakovaně upozorňoval na velké škody, které tyto jevy zemi přinášejí. Stalinova vláda je posunem k despotismu i uvnitř strany, jakékoliv zbytky vnitrostranické diskuse, která se projevovala ještě za Lenina, vymizely. Slavík se dobře orientoval ve vnitrostranických bojích, rozhodně nesdílel dobově populární obdiv či naopak démonizaci Trockého.
- Slavík poukazoval i na to, že vlastně žádný občan “nejsvobodnějšího státu“ si není jist, zda nebude prohlášen za škůdce proletariátu. Historik znal praktiky sovětské tajné policie, v hlavních rysech postřehl i systém a fungování vězeňských táborů. Teror, jenž zavládl po atentátu na Kirova koncem roku 1934, označil přímo za „*jedinečný v dějinách*“. Plně však nepochopil podstatu jevu, který dnes označujeme termínem totalitarismus. Otázkou však je, zda něco podobného po historiku meziválečného období lze vůbec požadovat.
- Slavík však byl ochoten ruské revoluci a bolševickému panství přiznat i jistá pozitiva, nejvýznamnější jsou:
  - a) Vliv na zbytek Evropy, posílení sociální otázky. Leninova revoluce je příznakem širších nastávajících změn v lidské společnosti, kdy se o své místo na slunci vážně přihlásil čtvrtý stav – proto má vliv i na celosvětový vývoj.
  - b) Pro vlastní Rusko vykonala revoluce jistě mnoho pozitivního – vesměs však ne to, co zdůrazňují samotní revolucionáři. Český historik připomíná, že rozhodně není degradací současných událostí v Rusku, pokud o nich prohlásíme, že „*popohnaly ruského medvěda*.“ Rusko bylo probuzeno ze staletého spánku pod carským absolutismem. Jistě navždy padlo samoděržaví.
  - c) Temná masa díky bolševikům získává alespoň základy občanského sebevědomí a pracovní kultury – to jsou momenty, které zvláště jsou spojeny v očích českého historika s dobou vlády Stalinovy.

Význam Jana Slavíka pro českou historiografii ruské revoluce

- Obecně: Slavík je dodnes v mnohém nezpochybnitelnou autoritou. Zřejmě také největším českým znalcem ruské revoluce. Ve své době byl vědcem evropské úrovně. Jeho práce jsou charakteristické faktografickou spolehlivostí a přesností úsudku.

- **Přínos Jana Slavíka k východoevropským dějinám.**

- a) Zakladatel sovětologie – největší český odborník na SSSR
- b) Vyvážené, informačně bohaté práce, dodnes dobře použitelné pro dějiny bolševické strany
- c) Nebyl klasickým akademickým historikem. Zároveň publicistou s výrazným zájmem o veřejné dění. Plus velmi poutavý způsob psaní – sehrál výraznou roli při rozšíření znalosti o SSSR v rámci české společnosti.

- **Nedostatky:**

- a) Některé sporné závěry ohledně Stalinovy vlády – kolektivizace jako zlepšení pracovní kultury, nerozlišení totalitarismu. Zvláště problematické se jeví Slavíkovo pozitivní oceňování sovětské národnostní politiky.